

* * *

Piotr MANIURKA, *Mater Matris Domini. Święta Anna Samotrzeć w gotyckiej rzeźbie śląskiej*, Wydawnictwo Świętego Krzyża, Opole 1997, 350 ss.

Do zakresu specyficznego bogactwa kulturowego Śląska należą oczywiście m.in. także gotyckie rzeźby, wśród których *Święta Anna Samotrzeć* stanowi jakby swoistego rodzaju *signum regionis*. W tym przypadku chodzi o znak będący znamieniem chrześcijańskiej sztuki tej krainy, znak stosunkowo łatwo i powszechnie czytelny ze względu na swój ściśle religijno-kulturowy kontekst. Wśród śląskich miejsc pątniczych zajmuje wszakże Góra Świętej Anny — pielgrzymkowe sanktuarium na Opolszczyźnie — już od wieków centralne miejsce. Jego skarbem jest właśnie cenna późnogotycka rzeźba św. Anny Samotrzeciej, umieszczona w zwieńczeniu ołtarza głównego bazyliki. Rzeźba ta, z drewna lipowego polichromowanego i złoconego, o wymiarach 55 x 6 cm pochodzi z IV ćwierci XV w. i stanowi dzieło pracowni ślą-

skiej. Była ona już przedmiotem szczegółowego i wszechstronnego zarazem studium z punktu widzenia historii sztuki w pracy magisterskiej ks. P.P. Maniurki. Stąd też należy wyrazić uznanie, iż obecnie recenzowana tu książka jest nową edycją jego rozprawy doktorskiej przedstawionej na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Koncentruje się ona całkowicie na *Świętej Annie Samotrzcę w gotyckiej rzeźbie śląskiej*. To zakresowo twórcze poszerzenie pierwotnego tematu obiecuje być cennym przyczynkiem w zgłębianiu bogactwa dzieł sztuki sakralnej tegoż uroczego zakątka naszej pięknej ziemi śląskiej.

1. To prawda, że „Śląsk może poszczycić się na przestrzeni dziejów wyjątkowym bogactwem”. Położenie geograficzne i historyczne dzieje sprawiły, że był to teren, na którym krzyżowały się nie tylko różne wpływy polityczne, społeczne i gospodarcze, ale także artystyczne. „Sztuka śląska, korzystając z różnorodnych wpływów, stała się bardziej urozmaicona, złożona i wielowątkowa w porównaniu ze sztuką innych dzielnic Polski. Ponadto — na co zwracają uwagę badacze — na Śląsku procesy artystyczne przebiegały z większą intensywnością” (s. 9). Ten fakt sprawił, iż zgłębianiem bogactwa zabytków średniowiecznych sztuki śląskiej zawsze się interesowano. „Jednak wśród licznych opracowań jest stosunkowo mało studiów monograficznych. Jak dotąd nikt nie podjął się zebrania i opracowania gotyckich przedstawień poświęconych jednej postaci, a mianowicie św. Anny Samotrzeciej”, której wiele figur zachowało się po dziś dzień, niezależnie od licznych zawieruch wojennych, które śląska kraina przechodziła na przestrzeni wieków. Interesującym dla badacza-specjalisty jest w tym kontekście oczywiście także zjawisko kultu religijnego św. Anny, rozwijającego się żywo w całym Kościele, na Zachodzie Europy, w tym i na Śląsku, szczególnie w średniowieczu. Uwzględnienie tego faktu przez Autora stwarza dla jego pracy także apriorycznie twórczą perspektywę teologiczną. Wykorzystując w tym względzie bogatą literaturę źródłową przedmiotu, analizuje jednak pierwszorzędnie wszelkiego rodzaju katalogi oraz przewodniki po zbiorach muzealnych. Koryguje przy tym informacje z istniejących źródeł piśmiennych dotyczące bezpośrednio gotyckich przedstawień św. Anny Samotrzeciej w oparciu o aktualny stan faktyczny.

Główną jednak podstawę do rozważań nad śląską gotycką rzeźbą św. Anny Samotrzcę stanowią zebrane i zinwentaryzowane figury pochodzące z terenu Śląska. Jako podstawę zakresu terytorialnego „przyjęto średniowieczne granice tej dzielnicy, które w dużej mierze pokrywają się z granicami ówczesnej diecezji wrocławskiej [...]” (s. 12). O obiektywizmie badawczym Autora świadczy i to, że w pracy uwzględnił te obiekty, które udało się zebrać w oparciu o kwerendę osobistą lub (ściśle) informacje zamieszczone w literaturze i katalogach. Uwzględnił także „trzy figury św. Anny Samotrzeciej (Makowice, Starkówek i Wojciechów), do których Autor — mimo usilnych starań — nie dotarł” (s. 13), gdyż wszelki ślad po nich zaginął. Istnieje natomiast dla nich odpowiednia dokumentacja, pozwalająca na przeprowadzenie w pracy koniecznej analizy obiektów. „Wreszcie przedstawiono 78 rzeźb gotyckich św. Anny Samotrzcę powstałych na ziemiach śląskich, niezależnie

od miejsca ich aktualnego przechowania [...]”. Dla celów porównawczych, a zwłaszcza dla wykazania analogii i wzajemnych wpływów, zebrał Autor liczne przykłady gotyckiej rzeźby św. Anny Samotrzejcej z innych terenów Polski i z niektórych krajów europejskich. „Udało się zebrać przykłady figur gotyckich św. Anny Samotrzejcej ze Słowacji, z Hiszpanii, z terenów dzisiejszej Belgii i Holandii oraz szczególnie z terenu Niemiec” (s. 13).

Pamiętać bowiem należy, iż celem prezentowanej pracy jest nie tylko zebranie i zinwentaryzowanie gotyckich rzeźb św. Anny Samotrzejcej, „ale także próba odpowiedzi na pytanie: czy ujęcia zachowanych obiektów są typowe dla całej średniowiecznej Europy łacińskiej? Czy na Śląsku wprowadzono własne, odrębne warianty kompozycyjne tego ujęcia? Czy zawierały one specyficzne odrębne treści ideowe? Jaka funkcję pełniły rzeźby w gotyckich ołtarzach oraz gdzie były one umieszczone?” (s. 14).

Adekwatna do tak szeroko pojętej tematyki pracy zarysowana powyżej metoda (choć formalnie nie ściśle sprecyzowana), podyktowała Autorowi 4-rozdziałową strukturę pracy. Rozdział I ujmuje „najwcześniejsze formy kultu św. Anny i ich rozwój do końca średniowiecza” (s. 17–42), wypuklając najstarsze wiadomości o św. Annie w ogóle, początku kultu św. Anny, a w szczególności jego średniowieczne formy. Rozdział II stanowi analizę materiału zabytkowego — „rzeźby św. Anny Samotrzejcej na Śląsku” (s. 43–78), precyzując bliżej ich pochodzenie i rozmieszczenie terytorialne, stan zachowania, rodzaje kompozycji figuralnej, funkcje tych rzeźb oraz ich datowanie i problem wykonawców. Rozdział III uwydatnia „treści ideowe śląskich rzeźb św. Anny Samotrzejcej”, będąc w ten sposób analizą ikonograficzną (s. 82–100), przy czym uwydatnia następujące motywy: św. Anna tronem dla Chrystusa i Maryi, Chrystus jako nowy Adam — Maryja jako nowa Ewa, Chrystus jako winny owoc — Maryja jako winna latorośl, Chrystus — *Pancrator*, Maryja — *Ecclesia orans*, Maryja jako Matka zawierzenia Słowu Bożemu oraz św. Anna jako obraz związków rodzinnych. Rozdział IV wreszcie ukazuje „śląskie wyobrażenia św. Anny Samotrzejcej na tle rozwoju późnogotyckich rzeźb europejskich” (s. 101–120), uwzględniając w tym kontekście szczególnie inne dzielnice Polski, ujęcia św. Anny Samotrzejcej w plastyce europejskiej nieznane na Śląsku, jak też charakterystyczne i specyficzne cechy śląskich rzeźb. *Zakończenie* (s. 121–124) rekapitułuje twórczo szczegółowe wyniki badawcze pracy i formułuje przekonanie, że „warsztat i poziom artystyczny rzeźb św. Anny Samotrzejcej na Śląsku i teologiczne bogactwo w nich zawarte nasuwa pytanie o dalsze perspektywy badawcze. Przede wszystkim przydatne byłoby studium porównawcze w odniesieniu do innych świętych, których kult był żywy na Śląsku” (s. 124).

Drugą niejako część pracy stanowi *Katalog*, będący wykazem ilustracji 78 rzeźb św. Anny Samotrzejcej z terenu Śląska (s. 157–316). Zaś *Aneks* zawiera wykaz takich rzeźb z innych dzielnic Polski oraz z innych regionów Europy (s. 317–350). Chodzi w tym przypadku oczywiście o starannie przygotowane zestawienie owych 78 numerowanych opisów śląskich rzeźb św. Anny Samotrzejcej w układzie alfabetycznym,

wraz z ilustracjami według nazw miejscowości, w których rzeźby powstały lub też są obecnie przechowywane.

2. Logicznie przejrzysta i tematycznie konsekwentna struktura pracy, w połączeniu z adekwatną metodą badawczą, pozwoliły Autorowi zrealizować zamierzony cel swojego studium, tj. zebrać i zinwentaryzować gotyckie rzeźby św. Anny Samotrzej na Śląsku, wraz z próbą odpowiedzi dotyczącej ich oryginalności kompozycyjnej, jak też zawartości specyficznych treści ideowych. Analiza formalna wykazała bowiem, iż choć późnogotyckie wyobrażenia św. Anny Samotrzej są wprawdzie dziełami wykonanymi zgodnie z przyjętymi w owym czasie tradycyjnymi zasadami i panującymi wzorami, istnieją jednak pewne różnice nadające rzeźbom śląskim cechy oryginalności, odróżniające je od rzeźb powstałych w innych dzielnicach polskich, a także w pozostałych krajach europejskich (por. s. 124). Przy czym z naciskiem podkreślić należy, że już samo zinwentaryzowanie i umiejętnie fachowo sporządzony skondensowany opis ikonograficzny owych aż 78 rzeźb śląskich posiada na pewno twórczy i przyczynkarski charakter. W tym też znaczeniu wspomniany *Katalog* i *Indeks* stanowią faktycznie ściśle integralny element całości zamierzonego przedsięwzięcia naukowego ks. Maniurki. Na uwagę zasługują tutaj m.in. doskonale fotokopie dobrych zdjęć poszczególnych rzeźb i opisy rodzajów ich kompozycji figuralnej. Cenne są także uwagi na temat ożywionej działalności warsztatów snycerskich na Śląsku na przełomie XV i XVI w., kiedy to właśnie powstały tutaj rzeźby św. Anny Samotrzej oraz uwagi odnośnie do ich przynależności warsztatowej i typu kompozycji. To samo dotyczy spostrzeżeń dotyczących ekspresji treściowej i ideowej wymowy niektórych rzeźb, zwłaszcza zaś jeżeli chodzi o ich wyraźne chrystologiczne ukierunkowanie (por. s. 75, 96, 98n, 119), uwydatnione m.in. także jednoznacznie przez naukę Soboru Watykańskiego II w odniesieniu do zasad kultu świętych (por. s. 67, 78). Własne tłumaczenie tekstów hymnologicznych należy uznać za udane (s. 96nn).

W aspekcie formalnym uderza naukowy krytycyzm Autora wyrażający się m.in. w ostrożnym i wyważonym formułowaniu swoich stwierdzeń, jak też poszczególnych sądów, zwłaszcza oceniających (zob. s. 13n, 43, 46, 48, 72n, 101n, 122, 124). Wywody teoretyczne, zwłaszcza pierwszych rozdziałów pracy, odznaczają się bardzo ścisłą i szczegółową argumentacją bibliograficzną. Zakończenie zaś każdego rozdziału posiada zwięzłe i bardzo trafne streszczenie. Niezwykle cenne są dla całości kształtu pracy również dobre jej streszczenia w języku angielskim, francuskim, niemieckim, włoskim i rosyjskim (s. 121–155).

3. W zakresie pytań i pewnych wątpliwości w ocenie całokształtu pracy pozostaje problem formalnej „homogeniczności” bibliografii. Sam Autor podkreśla wprawdzie we wstępie jej jakościowe zróżnicowanie, niemniej jednak nie uwidocznili tego faktu w jej zestawieniu (s. 127–137). Czy wprowadzenie w to zestawienie podziału na zasadnicze działy bibliograficzne nie przyczyniłoby się do przejrzystości bazy źródłowej i pomocniczej teoretycznych wywodów pracy?

Należy koniecznie jeszcze podkreślić, iż pracy nie jest obcy aspekt porównawczy, a na temat rzeźby św. Anny Samotrzeciej z Góry Świętej Anny można w niej znaleźć również wiele cennych uwag, zwłaszcza iż jest ona Autorowi we wszystkich aspektach i walorach sztuki chyba najlepiej znana. Stąd rodzi się pytanie: czy nieco bliższe i ściślejsze jej porównanie z pozostałymi 77 opisanymi egzemplarzami nie posiadałoby przypadkiem ważnego i specyficznego znaczenia dla całości zrealizowanego przedsięwzięcia naukowego?

Niezależnie od zasygnalizowanych niektórych, akcydentalnych zresztą tylko, mankamentów i uwydatnionych wątpliwości, mamy w tym przypadku bez wątpienia do czynienia z oryginalnym i niezwykle pożytecznym studium specjalistyczno-przyczynkarskim.

Abp Alfons Nossol

* * *